

CRONOLOGIA ABSOLUTĂ A CULTURILOR NEOLITICE DIN ROMÂNIA ȘI RELAȚIILE CU LUMEA Egeo-Anatoliană

DE

CORNELIA-MAGDA MANTU

În ultima vreme, alături de descoperirile arheologice propriu-zise, de informațiile oferite de metodele clasice referitoare la cronologia relativă, un număr de date radiocarbon obținute pentru teritoriul României ajută la creionarea evoluției cronologiei absolute a culturilor neolitice din această zonă (Tabel 1).

Trebuie remarcat, de la început, faptul că numărul datelor radiocarbon pentru neolic este insuficient și că aceste date nu sunt repartizate uniform din punct de vedere geografic sau cultural, în unele provincii, precum Transilvania, Crișana, Maramureș, Muntenia sau Dobrogea, informațiile de acest gen lipsind aproape total (Fig. 1).

Datele radiocarbon, mai vechi mai noi, pe care le prezentăm au fost obținute prin analiza unor materiale diverse, în diferite laboratoare de analiză, pe parcursul a mai multor decenii, ceea ce alături de alți factori a afectat și calitatea lor.

În stadiul actual al cercetării, pornind de la datele de cronologie relativă și absolută existente, credem că se pot face următoarele observații.

Mezoliticul din România este reprezentat de două culturi: tardenoisianul, pentru care există o singură datare (Erbiceni, 7060 - 6450 CAL B.C.), și care nu este încă suficient de bine documentat arheologic, și cultura Schela Cladovei, a căror date radiocarbon ocupă intervalul de timp dintre 6610 - 6420 CAL B.C. Unei evoluții locale a tardenoisianului îi pot fi atribuite alte două date radiocarbon ce provin de la Soroca, din Basarabia¹, care ocupă intervalul 6400 - 6200 CAL B.C.

¹ Al. Păunescu, *Cronologia paleoliticului și a mezoliticului din România în contextul paleoliticului central est-european și sud european*, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, p. 254.

Nici una din aceste culturi mezolitice, care se apreciază că au supraviețuit ca enclave izolate încă multă vreme², nu au produs neolitizarea. Aceasta se datorează unui proces de migrație culturală, de origine sudică, care a asimilat probabil comunitățile autohtone existente.

Cele mai timpurii așezări neolitice din România sunt atribuite fazei Pre-Criș³, Criș timpurii⁴ sau fazei Proto-Starčevo⁵ și sunt caracterizate prin asocierea dintre ceramica roșie, lucioasă, pictată cu alb, cea monocromă, de diferite nuanțe și ceramica grosieră⁶. Este vorba despre descoperirile de la Cârcea I, Gura Baciului I și Ocna Sibiului I, dintre care se pare că cea mai veche este cea de la Cârcea I, care alcătuiește un grup aparte, spre deosebire de celelalte două, integrate într-un alt grup⁷. Pentru aceste prime așezări neolitice nu avem date radiocarbon, dar se apreciază că ele s-au derulat între circa 6400 - 6000 B.C.⁸. Următoarele informații de cronologie absolută se referă la cea de a treia fază a culturii Starčevo-Criș. Două date provin de la Trestiana, din Moldova, și sunt atribuite nivelului III B, ocupând intervalul cuprins între 5500 - 5250 CAL B.C. Data radiocarbon de la Soroca II (6830 ± 150 BP)⁹ marchează, după părerea noastră, un nivel Starčevo-Criș III, cu unele influențe ale culturii bugo-nistriene, ca și cea de la Sacarovca I.

O altă dată radiocarbon se referă la mormântul 6 de la Gura Baciului, atribuit aceleiasi faze, Starčevo-Criș III B, și are o valoare cuprinsă între 5474 - 5240 CAL B.C. De la Copăcelu/Valea Răii, din Oltenia (Starčevo-Criș III-IV), deținem o altă dată, apropiată de cele deja menționate, cu o valoare între 5485 - 5334 CAL B.C.¹⁰

Din Oltenia, de la Cârcea-Viaduct, provin următoarele date radiocarbon, pentru orizontul Cârcea III / Starčevo-Criș IV (în care apar

² *Ibidem*.

³ I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 3 - 28.

⁴ Gh. Lazarovici, *Les Carpates meridionales et la Transylvanie*, în *Atlas du néolithique européen*, vol.1, p. 243 - 284.

⁵ M. Nica, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, în *Ceramica neolitică*, 1995, p. 19 - 24.

⁶ I. Paul, *op. cit.*, p. 5.

⁷ *Ibidem*; Idem, *Vorgeschichtliche untersuchungen in Siebenburgen*, Alba Iulia 1995, p. 68, tabel 1; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, în *Ceramica neolitică*, 1995, p. 5.

⁸ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *op. cit.*

⁹ V. I. Markevici, *Bugo-nestrovskaja kultura na teritoriul Moldavii*, Chișinău 1974, p. 60-63; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 254; O. Larina, *Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1994, 1-2, p. 43.

și elemente de tip Vinča)¹⁰. Una din datele radiocarbon ieșe din discuție (Bln - 2354), celealte (Bln - 1981, Bln - 1982), grupându-se în intervalul 5500 - 5250 CAL B.C. După cum se observă, acest ultim interval suprapune pe cel al fazei Starčevo-Criș III B.

Paralel cu evoluția Starčevo-Criș, la sfârșitul fazei a III-a a acestei culturi, este semnalată apariția în spațiul românesc, a elementelor unei alte culturi, Vinča, considerată a fi de origine sudică, Vinča, care a cuprins un spațiu geografic foarte mare. Interpretarea ultimelor date radiocarbon, combinate cu cele de stratigrafie și tipologie, fixează începuturile fazei Vinča A 2, pentru așezarea Vinča - Belo Brdo, în jur de 5400 CAL B.C.¹¹, iar evoluția fazei Vinča A, în general, între 5300 - 5200 CAL B.C.¹².

Apariția culturii Vinča, evoluția culturii Starčevo-Criș și întrepătrunderile acestora determină, în câteva din provinciile românești, un tablou evolutiv foarte complex. Vom oferi câteva scurte repere. În Oltenia, în afară de grupul Cârcea (Oltenia de nord), care evoluează din Pre-Starčevo/Cârcea I și până în Dudești - Vinča/Cârcea IV, întâlnim așezări Starčevo-Criș, Vinča (la est de Jiu) și, prin apariția altui grup sudic, Dudești (tip Usoe și Samovodene), unele așezări Dudești și altele, mixte, Dudești - Vinča¹³.

În Transilvania, alături de așezările Starčevo-Criș apar și unele Vinča (Tărtăria), sau cele ale Complexului Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă, la care se adaugă apoi altele, datorate unor grupuri culturale, cu o multitudine de elemente vinčene, precum grupurile Tăulaș, Turdaș și Iclod¹⁴.

În Banat, în afară de așezările Starčevo-Criș (care apar la nivel de Starčevo-Criș II A), sunt semnalate unele Vinča de sine stătătoare, altele fac parte din cultura Banatului I și II sau grupul Bucovăț (subgrupă a

•

¹⁰ M. Nica, *op. cit.*, p. 22.

¹¹ W. Schier, *The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type site*, în *The Vinča Culture*, 1996, p. 150.

¹² R. Gläser, *Zur absoluten Datierungen der Vinča - Kultur anhand von 14-C Daten*, în *The Vinča culture*, 1996, p. 177.

¹³ M. Nica, *op. cit.*, p. 19. Idem, *Le rôle de la culture de Vinča à la génèse et à l'évolution néolithique d'Olténie*, în *The Vinča culture*, 1996, p. 105; E. Comsa, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Muntenia*, în *Ceramica neolitică*, 1995, p. 152.

¹⁴ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 3 -10.

culturii Banatului), iar mai târziu sunt semnalate cele datorate apariției culturii Tisza¹⁵.

În Muntenia, după așezările Starčevo-Criș III, concomitent cu cele Starčevo-Criș (IV), apar și cele Dudești; cam la același nivel cronologic cu cele ale culturii liniar-ceramice (fazele III-IV), sunt semnalate și cele Boian de început.

Următoarele date radiocarbon provin din ceea ce Gh. Lazarovici numește cultura Banatului, faza I-a și a II-a, din celebra așezare de la Parța, din Banat¹⁶. Datele pentru cultura Banatului I (=Vinča A3 - B1) ocupă intervalul 5500 - 5250 CAL B.C., iar cele din nivelele atribuite culturii Banatului II (= Vinča B1 - B2 și B2) se grupează între 5300 - 4950 CAL B.C. O altă dată, provenind de la Liubcova, tot din Banat, atribuită unui nivel Vinča B2, se plasează între 5240 - 5000 CAL B.C. Specificăm din nou că datele obținute recent pentru teritoriul românesc corespund cu noile aprecieri privind durata fazelor Vinča A, B și C ale lui W. Schier (Vinča A2 - B2 = 5400 - 4850 CAL B.C.) și R. Gläser (Vinča A = 5300 - 5200 CAL B.C; Vinča B = 5200 - 4850; Vinča C între 4980 - 4840 și 4775 - 4715 CAL B.C.)¹⁷.

Datele pentru Dudești - Vinča B din Oltenia, de la Cârcea-Viaduct, se plasează în timp între 5500 - 5000 CAL B.C. Valorile altor patru date pentru Dudești - Vinča C, din aceeași așezare, ocupă intervalul 4940 - 4700 CAL B.C. și ele corespund cu cele obținute pentru nivelurile Vinča C de la Hodoni, din Banat - 4890 - 4720 CAL B.C. - sau cu cele stipulate recent privind evoluția fazei Vinča C în fosta Iugoslavie, deja menționate, 4980 - 4715 B.C.¹⁸.

Adăugăm de asemenea, că nivelul Dudești II - III de la Fărcașu de Sus, din Oltenia, se plasează între circa 5200 - 4900 CAL B. C., fiind mai apropiat în timp, deci, de cel Dudești - Vinča B.

Pentru Muntenia nu avem date radiocarbon nici pentru nivelurile Starčevo-Criș, nici pentru cele liniar-ceramice sau cele Dudești. Primele date de acest fel se referă la cultura Boian (rezultat al interacțiunii culturii Dudești cu elemente Vinča¹⁹), dar nu la prima ei fază de evoluție, ci doar

¹⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 255.

¹⁶ Gh. Lazarovici, C.-M. Mantu, E. Gilot, *Nouvelles dates radiocarbone pour le néolithique roumain*, manuscris.

¹⁷ W. Schier, *op. cit.*, p. 150. R. Gläser, *op. cit.*, p. 177.

¹⁸ R. Gläser, *op. cit.*

¹⁹ E. Comșa, *Les rapports entre les cultures Vinča - Dudești - Boian*, în *The Vinča culture*, p. 215.

la ultima, Spanțov (sau de tranzitie la Gumelnita), valorile situându-se în intervalul 4900 - 4500 CAL B.C. (suprapunând cele pentru etapa Gumelnita A1 și chiar cele de la începutul etapei Gumelnita A2).

În Dobrogea, prima cultură neolică este Hamangia, considerată, de asemenea, de origine sudică, cu multe legături chiar în Anatolia. Datele de care dispunem vizează Hamangia III și ele se grupează între 4890 - 4720 CAL B.C. Reamintim că triburile culturii Boian din ultima fază (probabil ulterior datei de 4720 CAL B.C., în jur de circa 4650 B.C.) au invadat Dobrogea, determinând încetarea locuirii de tip Hamangia IV.

În Moldova, la sfârșitul fazei Starčevo-Criș IV pătrund dinspre Polonia și Ucraina subcarpatică comunități ale culturii ceramicii liniare, faza cu note muzicale. Datele radiocarbon pentru așezarea liniar-ceramică de la Târpești se grupează între 5300 - 4950 CAL B.C. și se plasează cam la același nivel cronologic cu Vinča B, cultura Banatului II și Dudești - Vinča B. Așa cum s-a arătat și anterior, triburile ceramicii liniare coboară în sud, spre Muntenia. După cultura ceramicii liniare, în Moldova urmează cultura Precucuteni, pentru începutul căreia nu avem încă date radiocarbon. O singură dată se referă la faza Precucuteni II și mai multe date sunt pentru Precucuteni III. Pe baza tuturor acestor informații apreciem, pentru moment, că fazele Precucuteni I și II au evoluat probabil între circa 5050 - 4750 CAL B.C.

Datele radiocarbon menționate pentru evoluția neoliticului (și a eneoliticului, care nu fac obiectul lucrării de față), ca și cele oferite de cronologia relativă, au stat la baza schiței cronologice din fig. 2.

În rândurile ce urmează vom încerca să vedem raportul dintre reperele cronologice de pe teritoriul României și cele din Bulgaria, Grecia și eventualele legături cu Anatolia. Înainte de aceasta sunt necesare unele precizări suplimentare. Specialiștii care lucrează în domeniul datării prin metoda radiocarbon apreciază că datările făcute pentru America de Nord (pe specii de *Sequia antiqua* și *Pinus aristata*) se situează la circa 20 de ani diferență față de cele din Europa de vest (unde s-a folosit stejarul) (informații oferite cu amabilitate de Dr. B. Kromer, șeful laboratorului de dateare prin radiocarbon de la Heidelberg). Cercetările arheologice (și cele interdisciplinare) intense din ultimii ani din Anatolia au permis realizarea unei scări cronologice absolute pentru perioada 2220 - 718 B.C., bazată pe rezultatele obținute prin analiza

dendrologică și radiocarbon a ienupărului²⁰. Și de această dată, se apreciază că micile diferențe regionale în ceea ce priveste stejarul central european și ienupărul din Anatolia centrală se ridică la o diferență de circa ± 15 ani²¹.

Primul moment pe care dorim să-l clarificăm este cel legat de apariția primelor comunități neolitice de tip Gura Baciului I, Cârcea I, Ocna Sibiului I. Acest lucru pare posibil dacă avem în vedere publicarea relativ recentă a datelor ce se referă la alte două grupe ale culturii Proto-Starčevo din Bulgaria, Gălăbnik și Sofia Slatina, care, după J. Pavuk, prezintă caracteristici ceramice asemănătoare grupelor Gura Baciului I - Lepenski Vir IIIA - Donja Branjevina - Grivac I sau Cârcea I - Ocna Sibiului - Gradešnica A. Datele de la Gălăbnik indică intervalul 6000 - 5700 CAL B.C., iar cele de la Sofia Slatina pe cel dintre 5730 - 5600 CAL B.C.²² și sunt în acord cu cele mai vechi, de la Anzabegovo I, grupate între 6075 - 5560 CAL B.C.²³

Neoliticul timpuriu din Grecia, de tip Proto-Sesklo (Tesalia și Macedonia - Servia VI), ce conține forme și elemente de decor comune cu descoperirile amintite din România, la care s-a făcut deseoară referință, este plasat, de majoritatea autorilor, între 6500/6400 - 5800/5700 B.C.²⁴. Datele radiocarbon de la Sesklo pentru neoliticul timpuriu, inclusiv până în neoliticul târziu, indică perioada 6800 - 5000 B.C., iar cele obținute prin termoluminiscentă, 6500 - 4000 B.C.²⁵.

²⁰ P. J. Kuniholm, B. Kromer, S. M. Maning, M. Newton, Ch. E. Latini, M. J. Bruce, *Anatolian tree rings and the absolute chronology of the eastern Mediterranean*, 2270 - 718 B.C., în *Nature*, vol. 381, 27 iunie 1996, p. 780 - 783.

²¹ *Ibidem*, p. 780.

²² J. Pavuk, *Beitrag zur Definition der Protostarčevo - Kultur*, în *Anatolica*, XIX, 1993, p. 29; J. Görsdorf, J. Boiadziev, *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte: Berliner 14-C Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen*, în *Eurasia Antiqua*, 2, 1996, p. 122 - 123.

²³ W. R. Ehrich, A. H. Bankoff, *East Central and Southeastern Europe*, în *Chronologies in Old World Archaeology*, 1992, I, p. 379.

²⁴ J. E. Coleman, *The Mediterranean Greece, the Aegean and Cyprus*, în *Chronologies in Old World Archaeology*, 1992, II, p. 206, circa 6400 - 5700 B.C; J. P. Demoulle, *Anatolie et Balkans: La logique évolutive du Néolithique égéen*, în *Anatolica*, XIX, 1992, tabel 1, circa 6500 - 5700 B.C; K. Gallis, *The Neolithic World*, în *Neolithic cultures in Greece*, 1996, p. 30, circa 6500 - 5850 B.C.

²⁵ J. Liritzis, L. Orphanidis - Georgiadis, N. Efstratiou, *Neolithic Thessaly and the Sporades. Remarks on cultural contacts between Sesklo, Dimini and Aghios Petros based on trace element analysis and archaeological evidence*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 1991, 10, p. 308.

În acest timp, în Anatolia este consemnată evoluția a două grupuri locale, unul central anatolian cu ceramică pictată tip Haçilar - Çatal Höyük și altul cu ceramică monocromă, tip Fikirtepe (nord-vestul Anatoliei și Tracia). Grupul cultural cu ceramică pictată este mai vechi, fiind apreciat a fi evoluat între 6300 - 5800/5600 CAL B.C. (Çatal Höyük IX-XIII, circa 6300 - 6000 B.C.; Çatal Höyük VI, circa 6000 - 5800 B.C.; Hacilar IX-VI poate atinge 5600 B.C.²⁶).

Pe baza datelor de la Ilipinar, nivelurile X - IX, s-a datat și începutul grupului cultural Fikirtepe cu ceramică monocromă (Ilipinar, Fikirtepe, Pendik) la circa 5950/5900 B.C. (Ilipinar X - IX, 5950/5900 - 5700 CAL B.C.²⁷, care este considerat a fi contemporan, pe baza datelor arheologice, cu Proto-Starčevo²⁸).

Descoperirile din Tracia de est, de la Hoca Çeşme, nivelul III, datat între 6000 - 5880 B.C. (caracterizat mai ales prin ceramică fină, roșie, cu slip roșu-mat, lucioasă și cu puțină pictură, motive geometrice cu roșu pe negru, sau negru pe roșu), arată o contemporaneitate cu neoliticul timpuriu din Grecia și prezintă chiar unele analogii cu ansamblurile Proto-Sesklo²⁹. Nivelul următor, Hoca Çeşme II, datat între circa 5700 - 5400 B.C., este corelat cu Karanovo I târziu/Karanovo II timpuriu și chiar cu Proto-Vinča³⁰.

Datele prezentate până aici duc la concluzia că analogiile stabilite pe baza materialelor arheologice, cu privire la descoperirile de tip Cârcea I - Gura Baciului - Ocna Sibiului sunt susținute și de datele de cronologie absolută și fixează cu aproximație începutul acestui orizont în jur de 6000/5900 B.C.

Din păcate, evidențele arheologice ulterioare din România, până la nivel de Starčevo-Criș III, nu sunt susținute și de informațiile de cronologie absolută. După cum se observă din datele prezentate, evoluția fazelor Starčevo-Criș III și IV este cam la același nivel cronologic cu datele prezentate pentru cultura Banatului I și cu cele ale aspectului Dudești - Vinča B, adică 5500 - 5000 B.C., toate fiind marcate de apariția fenomenului Vinča. Pătrunderea comunităților de tip Vinča a determinat

²⁶ M. J. Mellink, *Anatolia*, în *Chronologies in Old World Archaeology*, 1992, I, p. 210.

²⁷ J. Roodenberg, *Ilipinar X to VI: links and chronology*, în *Anatolica*, XIX, 1993, p. 256 - 259.

²⁸ *Ibidem*, p. 259.

²⁹ M. Özdogan, *Vinča and Anatolia. A new look at a very old problem*, în *Anatolica*, XIX, 1993, p. 185 - 1856.

³⁰ *Ibidem*.

apariția și în România a unei multitudini de grupe culturale, culturi, pentru care, din păcate, nu există suficiente date de cronologie absolută.

Vom încerca, în rândurile ce urmează, să vedem ce se întâmplă în zona de la sudul Dunării în această perioadă, eventual și în Anatolia.

Pentru Bulgaria, J. Boiadzhiev consideră că începutul Karanovo III se plasează la nivel de 5450 CAL B.C., și poate fi sincronizat cu cel al culturii Vinča³¹. În termenii preistoriei Bulgariei, formarea complexului Vinča reprezintă perioada neoliticului târziu, când alături de acest mare complex apar și o serie de alte culturi periferice înrudite, precum Kurilo, Kalojanovec, Hotnica, Usoe și, legată de ele prin influențele Vinča, cultura Akropotamos - Topolnica³², a căror dezvoltare este apreciată a se derula între 5300 - 4900 CAL B.C.³³. Perioada menționată corespunde, după J. Boiadzhiev, și cu datele radiocarbon pentru Vinča B (Medveniak, Staro - Selo, Selevac, Vinča) și sunt susținute și de ascunzătorile observate între materialele arheologice³⁴. În acest sens pledează și noile date publicate pentru Vinča B³⁵.

Publicarea recentă a întregului corpus al datelor radiocarbon analizate la Berlin pentru preistoria Bulgariei oferă șansa cătorva exemplificări suplimentare. Din așezarea de la Kačica (nordul Bulgariei) nivelurile atribuite culturii Hotnica - pandantul culturii Dudești - se plasează între 5210 - 5000 CAL B.C.³⁶, ceea ce arată că data pentru nivelul Dudești II - III din România este puțin mai târzie.

Ne vom referi pe scurt și la datele provenind de pe Valea Strumei, din așezările eneolitice timpurii de la Strumsko și Slatino. Nivelul 3 din așezarea de la Strumsko (post Akropotamos), ce conține elemente tipice Vinča B2 - C1, alături de altele mai vechi, Akropotamos, sau mai noi, cu analogii la Sitagroi III și în faza Arapi din Tesalia³⁷, se datează între 4940 - 4780 CAL B.C.³⁸.

³¹ J. Boiadzhiev, *Chronology of Prehistoric cultures in Bulgaria*, în *Preistoria Bulgaria*, 1995, p. 165.

³² J. Boiadzhiev, T. Dimov, H. Todorova, *Les Balkans orientaux*, în *Atlas du néolithique européen*, 1993, p. 68.

³³ J. Görsdorf, J. Boiadzhiev, *op. cit.*, p. 107, fig. 1.

³⁴ J. Boiadzhiev, T. Dimov, H. Todorova, *op. cit.*, 1993, p. 68; J. Boiadzhiev, *op. cit.* p. 166-167.

³⁵ W. Schier, *op. cit.* p. 150; R. Gläser, *op. cit.*, p. 177.

³⁶ J. Görsdorf, J. Boiadzhiev, *op. cit.*, p. 142.

³⁷ L. Pernicheva, *Prehistoric Cultures in the Middle Struma Valley: Neolithic and Eneolithic*, în *Prehistoric Bulgaria*, 1995, p. 129.

³⁸ J. Görsdorf, J. Boiadzhiev, *op. cit.*

Așearea de la Slatino, datată între 4850 - 4750 CAL B.C., conține, de asemenea, unele elemente comune cu Vinča și ne referim la semnele de pe vase sau de pe unele obiecte de cult rectangulare³⁹, ce apar în Vinča la nivelul fazei B de la Tărtăria (fost Vinča - Turdaș), iar din Vinča C, în restul arealului⁴⁰.

Referitor la Grecia, aprecierile cronologice privind neoliticul mijlociu și târziu, care ne interesează aici, diferă în continuare, dacă ne referim doar la câteva din publicațiile apărute mai recent.

Astfel, J. P. Demoulle apreciază evoluția "neoliticului mijlociu" (în sens balcanic, Vinča, Dimini, Boian), între 6500 - 6000 BP⁴¹, ceea ce corespunde cu circa 5400 - 4900 CAL B.C. Pentru Grecia, la acest nivel cronologic, el indică mai multe evoluții: în Tracia greacă, Paradimini, stratul I - II; în Macedonia orientală, greacă, Sitagroi I-II, ce se leagă de Bulgaria de sud - est; în Macedonia centrală greacă, grupul Vassilika; în Tesalia, Dimini Vechi (fazele Tsangli, Larissa și Arapi)⁴². Toate aceste evoluții sunt paralelizate cu Vinča A și B în Serbia, Karanovo III - IV în Bulgaria și Yarimburgaz 1 - 3 din Tracia turcă și Anatolia de nord-vest⁴³.

Următorul orizont, neolitic recent, J. P. Demoulle îl atribuie cu aproximație perioadei 6000 - 5700 BP⁴⁴, adică circa 4900 - 4600 CAL B.C., în care consideră că în Grecia de est (Macedonia Orientală) evoluează o variantă a complexului Boian / Marica, Dikili Tash (IIA-IIIB - IIC), alături de Dimini recent în Macedonia Occidentală (Aya Sophia, Otzaki), Dimini clasic în Tesalia, Vassilika III - IV/Olynthe 1 - 3, în Macedonia Centrală, pe care le echivalează și cu evoluțiile Vinča C, Precucuteni, Karanovo V în Bulgaria și Koca Tepe în Turcia turcă și Anatolia de nord-vest⁴⁵. La același nivel cultural, J. P. Demoulle indică pentru Turcia unele așezări, ca cea de la Hoca Çeşme, ce ilustrează existența unei variante locale a culturii Marica/Karanovo V, care are

³⁹ S. Chokadziev, *On Early Social Differentiation in the Struma River Basin. The evidence from the Slatino Settlement*, în *Prehistoric Bulgaria*, 1995, p. 145.

⁴⁰ J. Makkay, *The late Neolithic Tordos Sign Group*, în *Alba Regia*, X, 1970, p. 10; S. M. Winn, *Pre - Writing in South - Eastern Europe: The Sign of the Vinča culture ca. 4000 BC*, Alberta, 1981; E. Masson, *L'écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques*, în *Kadmos*, XXIII, 1984, p. 2.

⁴¹ J. P. Demoulle, *op. cit.*, p. 7.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, tabel 1.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 8, tabel 1.

legături cu Macedonia greacă (Dikili Tash) și cu litoralul M. Negre, cultura Sava⁴⁶.

Pe de altă parte, K. Gallis consideră că neoliticul mijlociu din Grecia a fost mai scurt decât s-a crezut și indică ca evoluție perioada dintre circa 5850 - 5350 B.C.⁴⁷. În neoliticul mijlociu (Sesklo I - III și Zarko în Tesalia; Chaironeia, Urfirnis în centrul și sudul Macedoniei; Servia - neolitic mijlociu în Macedonia de vest) sunt sesizate similarități între formele și decorul ceramicii din Tesalia și vestul și centrul Macedoniei grecești, cu evoluțiile din Balcani, adică Karanovo II, Starčevo - Anza I-III, Porodin I⁴⁸. În Turcia, indică ca evoluție în aceeași perioadă nivelurile Hacilar I - V, Yarimburgaz 4 - 5 și Ilipinar VIII - X⁴⁹.

Același autor împarte neoliticul târziu în două etape, neolitic târziu I (LN I) (sau fazele Paradimini) și neolitic târziu II (LN II) (fazele Dimini)⁵⁰.

În neoliticul târziu I, apreciat a se derula între 5350 - 4850 B.C., datele radiocarbon, existența ceramicii negre lucioase și a celei "matt painted", ca și observațiile arheologice, permit, după K. Gallis, corelarea diferitelor culturi din Grecia (Paradimini III, Vassilika I - II, Servia, Tsangli - Larissa, Saliagos)⁵¹. Ceramica de tip Larissa, neagră, lucioasă, demonstrează, după același autor, legăturile cu culturile contemporane din nordul Greciei, Dunavec I, Vinča A / B1 și Karanovo III - IV⁵². K. Gallis subliniază, de asemenea, că ceramica neagră, lucioasă, ce apare atât în aria egeeana, cât și în zona de coastă a Asiei Mici, alături de obsidian, demonstrează legăturile Greciei continentale cu insulele din Egeea și cu Asia Mică⁵³. În acest timp, în Turcia, corespund nivelurile Yarimburgaz 2 - 3 și Ilipinar VI - VII⁵⁴.

În neoliticul târziu II (fazele Dimini), ce a evoluat între circa 4850 - 4550 CAL B.C., nord - estul Greciei (estul Macedoniei și Tracia), prin ceramica neagră cu grafit este legată de Bulgaria, respectiv Karanovo V - Marica/Boian, Macedonia centrală de Vinča C1, iar Tesalia, prin Dimini

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ K. Gallis, *The Neolithic World*, în *Neolithic cultures in Greece*, 1996, p. 30.

⁴⁸ *Ibidem*, și fig. 3.

⁴⁹ *Ibidem*, fig. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 30

⁵¹ *Ibidem*, p. 36.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem*, fig. 3.

clasic atinge Albania (Maliq I)⁵⁵. În acest timp are loc evoluția Ilipinar V⁵⁶.

Vom încerca să ne referim și la câteva date radiocarbon ale unor așezări din Grecia, preluate după J. E. Coleman⁵⁷. Datele pentru "neoliticul mijlociu" de la Servia se plasează între circa 5800 - 5400 B.C., iar cele din "neoliticul târziu", între circa 5645 - 5220 B.C. Serii mai complete de date oferă stațiunile din Macedonia de est, Sitagroi și Dikili Tash. Coleman este de părere că între cele două așezări, mai vechi cu câteva sute de ani, este nivelul I de la Dikili Tash, comparativ cu Sitagroi I, al cărui început este apreciat în jur de 5400 B.C. Sitagroi II începe în jur de 4900 B.C., iar Sitagroi III în jur de 4400 B.C.⁵⁸. Datele pentru Dikili Tash II se găsesc în intervalul 5000 - 4000 B.C.⁵⁹.

Cercetările din ultimii ani au dus la descoperirea în Anatolia centrală și de vest, ca și în Tracia de est, a mai multor situri ce conțin materiale arheologice de tip Vinča, ceea ce a condus, pe baza materialului arheologic comparativ, la concluzia că acest fenomen a fost probabil contemporan, atât în Balcani, cât și în Anatolia centrală și de vest⁶⁰.

Apariția elementelor de tip Vinča este interpretată de Turan Efe drept o evoluție firească a stadiilor finale ale culturii Fikirtepe și Porsuk⁶¹.

Puține din așezările anatoliene sau din Tracia de est ce conțin materiale de tip Vinča oferă și informații de cronologie absolută. Re-amintim că nivelul II de la Hoca Çeșme, datat între 5700 - 5400 CAL B.C., era interpretat și drept Proto-Vinča, iar nivelul Ia (fără date radiocarbon, dar probabil post 5400 CAL B.C.), conține elemente Vinča asemănătoare cu Tzangli /Vinča A și Vinča A/B, Toptepe I, Kum Tepe Ia și, în parte, cu Ilipinar V⁶². Nivelul 5 al așezării Toptepe din estul Traciei, cu materiale ce au analogii în cultura Tisza și în Vinča B/C

⁵⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁵⁶ *Ibidem*, fig. 3.

⁵⁷ J. E. Coleman, *op. cit.*, II, p. 210 - 211.

⁵⁸ *Ibidem*, I, p. 261.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ M. Özdogan, *op. cit.*, p. 180.

⁶¹ T. Efe, *The excavations at Orman Fidanligi. An Inland anatolian site with Pre-Vinča elements*, în *The Vinča culture*, 1996, p. 51 - 52.

⁶² M. Özdogan, *op. cit.*, p. 185 - 186.

deține și două date radiocarbon, ce se grupează în jur de 4100 b.c.⁶³, sau circa 4950 CAL B.C.

Nivelul Ilipinar V, cu materiale tip Vinča și Karanovo III, are acum și două date radiocarbon ce plasează începutul lui în jur de 5500/5400 B.C. (6610 ± 45 BP și 6650 ± 40 BP)⁶⁴, ce se apropie de cele pentru nivelul VI, care se grupează în intervalul 5600 - 5450 CAL B.C. Este posibil ca nivelul V să fi evoluat până în jur de 5000/4900 B.C., aşa cum indică și materialele arheologice care permit analogiile menționate.

Din cele prezentate reiese, credem, încă o dată că datele de cronologie absolută, ca și cele de cronologie relativă, indică o apariție aproape simultană a fenomenului Vinča, atât în țările din Peninsula Balcanică, cât și în Anatolia.

Obținerea de noi date de cronologie absolută pentru România, Turcia și Grecia credem că ar putea oferi un tablou mai complet al dezvoltărilor ce au avut loc în neolic.

ABREVIERI

Atlas du néolithique européen - Atlas du néolithique européen, vol.1. *L'Europe Orientale*, ERAUL, 45, Liège, ed. J. Kozłowski, 1993.

Ceramica neolitică - Ceramica neolitică. Meșteșug, artă, tradiție. Trei milenii de spiritualitate preistorică, coord. Zoia Maxim, Dragomir Popovici, Piatra Neamț, 1996.

Chronologies in Old World Archaeology - Chronologies in Old World Archaeology, Third Edition, ed. by R.W. Ehrich, vol. 1 and 2, Chicago and London, 1992.

Neolithic cultures in Greece - Neolithic cultures in Greece, ed. G. A. Papathanassopoulos, Athens, 1996.

Prehistoric Bulgaria - Prehistoric Bulgaria, ed. by D. W. Bailey and J. Panayotov, Monographs in World Archaeology No. 22, Madison, Wisconsin 1995.

The Vinča culture - The Vinča culture, its role and cultural connections, ed. Fl. Drașovean, Timișoara, 1996.

⁶³ M. Özdogan, Y. Miyake, N. Dede Ozboroşan, *An interim report on excavation at Yarimburgaz and Toptepe in Eastern Thrace*, în *Anatolica*, XVII, 1991, p. 84.

⁶⁴ J. Roodenberg, F. Gérard, *The southwest bank of Ilipinar: The 1994 and 1995 seasons*, în *Anatolica*, XXII, 1996, p. 39.

Tabel 1. Datele radiocarbon pentru mezoliticul și neoliticul românesc

Nr.	Așezarea	Cultura / Faza	Labora-tor nr.	Vârstă BP	Calib 1σ	Calib 2σ
1	Ostrovul Banului	Schela Cladovei, nivel III	Bln-1080	8040 \pm 160	6680-6390	6990-6160
2	Ostrovul Banului	"	Bln-1079	7656 \pm 100	6594-6420	6690-6230
3	Ostrovul Corbului	Schela Cladovei, nivel I	Bln-2135 A	7695 \pm 80	6603-6442	6690-6400
4	Ostrovul Corbului	"	Bln-2135	7710 \pm 80	6611-6447	6700-6410
5	Ogradena <i>Răzvrata</i>	Schela Cladovei, nivel II	Bln-1057	7690 \pm 70	6597-6443	6680-6410
6	Pescari, <i>Aibeg</i>	Schela Cladovei, ultima fază	Bln-1193	7195 \pm 100	6120-5970	6221-5820
7	Erbiceni	Tarde-noisian	GX-9417	7850 \pm 215	7060-6450	-
8	Soroca I, nivel 2	"	Bln-587	7420 \pm 80	6400-6139	6440-6090
9	Soroca II, nivel 3	"	Bln-588	7515 \pm 120	6460-6180	6600-6090
10	Ogradena, <i>Icoana</i>	Starčevo-Criș ?	Bln-1056	7445 \pm 80	6417-6173	6450-6100
11	Gura Baciului	Starčevo-Criș III	Lv-2157	6400 \pm 90	5474-5240	5490-5210
12	Trestiana	Starčevo-Criș III B	GrN-17003	6665 \pm 45	5630-5494	5640-5480
13	Trestiana	"	Lv-2155	6390 \pm 100	5474-5240	5500-5148
14	Sacarovca I	Starčevo-Criș III	Berlin ?	6650 \pm 100	5640-5480	5730-5360

15	Soroca II	"	Bln-586	6825 ± 150	5830-5560	5990-5480
16	Valea Răii/ Copăcelu	Starčevo- Criş III/ IV ?	KN-I. 102	6480 ± 75	5485-5334	5550-5240
17	Cârcea, <i>Viaduct</i>	Cârcea III/ Starčevo- Criş IV	Bln-1981	6540 ± 60	5506-5413	5615-5330
18	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-1982	6430 ± 60	5474-5248	5490-5200
19	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-2354	5860 ± 60	4835-4715	4900-4586
20	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-1983	6395 ± 60	5454-5243	5480-5230
21	Parta	Banat I	Lv-2145	6560 ± 160	5630-5340	5740-5230
22	Parta	"	Lv-2146	6470 ± 150	5530-5242	5640-5087
23	Parta	"	Lv-2142	6240 ± 80	5310-5080	5350-4945
24	Parta	"	Lv-2151	6240 ± 70	5303-5087	5340-4948
25	Parta	Banat II	Lv-2147	6500 ± 130	5540-5249	5640-5230
26	Parta	"	Lv-2139	6330 ± 140	5466-5210	5530-4940
27	Parta	"	Lv-2143	6340 ± 100	5380-5230	5480-5060
28	Parta	"	Lv-2141	6290 ± 80	5330-5214	5460-5060
29	Parta	"	Lv-2148	6240 ± 70	5303-5087	5340-4948

30	Parta	"	Lv-2138	6160 ± 100	5230-4945	5232-4847
31	Parta	"	Lv-2149	6160 ± 90	5233-4947	5315-4861
32	Parta	"	Lv-2140	6140 ± 80	5226-4945	5240-4860
33	Parta	"	Lv-2144	6100 ± 80	5208-4906	5230-4807
34	Parta	"	Lv-2150	6070 ± 90	5203-4864	5230-4780
35	Liubcova	Vinča B2	Bln-2133	6175±8-5	5235-5003	5317-4903
36	Cârcea, <i>Viaduct</i>	Dudeşti- Vinča B	Bln-1978	6585 ± 65	5556-5428	5630-5350
37	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-2292	6350 ± 60	5338-5233	5463-5210
38	Cârcea <i>Viaduct</i>	Dudeşti- Vinča B	Bln-2008	6250 ± 40	5293-5210	5325-5067
39	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-1980	6100 ± 60	5204-4941	5230-4859
40	Cârcea, <i>Viaduct</i>	Dudeşti- Vinča C	Bln-2287	6300 ± 55	5325-5229	5370-5088
41	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-2291	5990 ± 55	4943-4804	5060-4780
42	Cârcea, "Viaduct"	"	Bln-2289	5910 ± 50	4896-4775	4937-4720
43	Cârcea, <i>Viaduct</i>	"	Bln-22904	5865 ± 95	4896-4621	4993-4510
44	Fârcașu de Sus	Dudeşti II- III	Bln-2285	6080 ± 60	5198-4906	5220-4847

45	Târpești	Cultura ceramică liniare	Bln-801	6245 ± 100	5319- 5070	5410- 4908
46	Târpești	"	Bln-800	6170 ± 100	5240- 4947	5330- 4853
47	Hodoni	Vinča C1	Deb-1963	5880 ± 60	4892- 4721	4935- 4604
48	Hodoni	Vinča C1	Deb-2018	5870 ± 60	4891- 4718	4933- 4591
49	?	Haman- gia, III	GrN-1986	5880 ± 70	4894- 4718	4939- 4586
50	Baia Hamangia	"	GrN-1980	5880 ± 70	4894- 4718	4939- 4586
51	Căscioarele	Boian IV / Spanțov	Bln-335	5985 ± 120	5060- 4780	5230- 4590
52	Căscioarele	"	Bln-798	5980 ± 100	5039- 4780	5210- 4680
53	Căscioarele	"	Bln-336	5895 ± 120	4937- 4627	5197- 4500
54	Căscioarele	"	Bln-598	5855 ± 80	4891- 4626	4937- 4530
55	Căscioarele	"	Bln-799	5765 ± 100	4780- 4510	4897- 4368
56	Căscioarele	"	Bln-333	5740 ± 120	4780- 4470	4900- 4350
57	Căscioarele	"	Bln-334	5750 ± 80	4726- 4509	4831- 4406
58	Căscioarele	"	KN-I.149	5750 ± 65	4722- 4520	4780- 4460
59	Căscioarele	"	Bln-602	5705 ± 80	4713- 4466	4780- 4360
60	Căscioarele	"	Bln-599	5670 ± 100	4675- 4369	4780- 4340

61	Căscioarele	"	Bln-796	5570 ± 100	4510- 4340	4676- 4240
62	Radovanu	"	Bln- ?	5850 ± 70	4834- 4670	4932- 4539
63	Radovanu	"	Bln-1233	5770 ± 100	4780- 4510	4898- 4369
64	Poduri, <i>D. Ghindaru</i>	Precucu- teni II	Bln-2804	5820 ± 50	4780- 4619	4836- 4548
65	Poduri, <i>D. Ghindaru</i>	Precucu- teni III	Bln-2803	5880 ± 150	4940- 4584	5210- 4401
66	Poduri, <i>D. Ghindaru</i>	"	Bln-2782	5780 ± 50	4726- 4583	4780- 4510
67	Târpești	"	GrN-4424	5530 ± 85	4465- 4339	4574- 4230
68	Târgu Frumos	"	Lv-2152	5830 ± 100	4838- 4584	4940- 4470

Calibrarea s-a făcut după Reimer & Reimer 1992, versiunea 2.0.

ABSOLUTE CHRONOLOGY OF NEOLITHIC CULTURES IN ROMANIA AND THE RELATIONS WITH THE AEGEO - ANATOLIAN WORLD

SUMMARY

We have presented the last new radiocarbon data concerning the Romanian territory which, together with the oldest data, offer the possibility of drawing a more complete chronological sketch (table 1). Not all the historical Romanian provinces have radiocarbon data (fig.1) or for some of them there is not enough information.

The Romanian neolithic is marked by the evolution of two big cultural complexes, which influence the next evolution: Starčevo-Criș and Vinča.

Romanian archeological literature contains a lot of references toward similarities and analogies with the aegeo - anatolian world. The latest radiocarbon data, published for Bulgaria, Greece and Anatolia in the last years, offer the possibility of some new comparisons.

From the presented data it is quite clear that similarities and analogies established on archaeological way are sustained also and by the radiocarbon data, and

the issue and evolution of Starčevo - Cris and Vinča is almost everywhere at the samme chronological level (fig. 2)

In the future we beleive that is necessary a bigger number of radiocarbon data, especially for the analised areas, Romania, Bulgaria, Greece and Anatolia, where still persist \white spots\ for the absolute chronology of some geographical subunits or cultures and phases.

FIGURE EXPLANATIONS

Tab. 1. Radiocarbon data for the mesolithic and neolithic.

Fig. 1. Mesolithic and neolithic settlements with radiocarbon data.

Fig. 2. Chronological sketch.

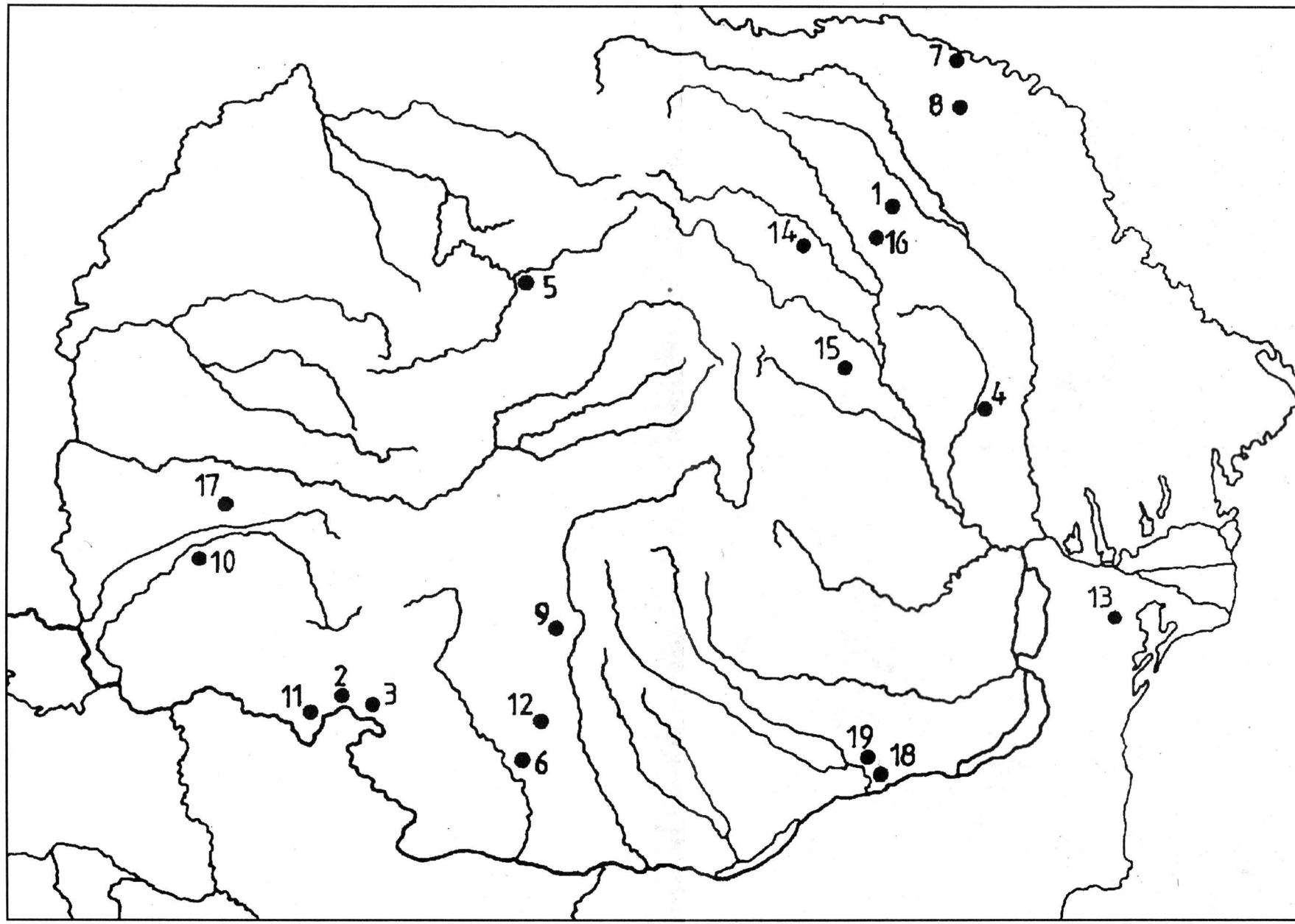

Fig. 1. Așezări mezolitice și neolitice cu date radiocarbon. 1. Erbiceni; 2. Ogradena; 3. Icoana; 4. Trestiana; 5. Gura Baciuului; 6. Cârcea; 7. Soroca; 8. Sacarovca; 9. Copăcelu; 10. Parța; 11. Liubovca; 12. Fărcașu; 13. Hamangia; 14. Târpești; 15. Poduri; 16. Tg. Frumos; 17. Hodoni; 18. Căscioarele; 19. Radovanu.

CAL BC	BANAT	ROMANIA					MOLDAVIAN REPUBLIC		Bulgaria			Greece			Turkey						
		OLTEÑIA	TRANSYLVANIA	WALLACHIA	DOBRODJA	MOLDAVIA	West / East Mgt.		Western	South	North-East	Western-Black Sea-Area	Thessaly	Central and Southern G.	Western Macedonia	Central Macedonia	Eastern Macedonia	Marmara Basin	Eskisir area	South - West Anatolia	Central Anatolia
2600																					
2800																					
3000																					
3200																					
3400																					
3600																					
3800																					
4000																					
4200																					
4400																					
4600																					
4800																					
5000																					
5200																					
5400																					
5600																					
5800																					
6000																					
6200																					
6400																					
6600																					
6800																					
7000																					